

הרב יצחק אבי רונס אימוץ מנהגי אב חורג בנישואים שניים

- מבוא
- "ההולך ממקום למקום"
- שיעבוד אישה לבעלה
- אשתו כגופו ושלום בית
- האם שלום בית כולל את כל בני המשפחה?
- סיכום ביניים
- טובת הילד ושלומו הפנימי
- מנהגי הילד במשמורת משותפת
- סיכום

כיצד צריכים לנהוג ילדים שאמם נישאה לאדם שאינו אביהם והם מתגוררים עמו? האם עליהם לנהוג ב'מנהג אבות' של האב הביולוגי, או שמא עליהם לאמץ את מנהגי האב החורג? הרב יצחק אבי רונס מציג את הטעמים לאימוץ מנהגי הבעל בידי אשתו בעת הנישואין, ובוחן את התאמתם לילדים לדבריו, בתקופה של טלטלות נפשיות עמוקות, השיקול המרכזי בהכרעה צריך להיות הבטחת טובתם הרוחנית והנפשית של הילדים

הרב יצחק אבי רונס

אימוץ מנהגי אב חורג בנישואים שניים

מבוא

התופעה ההולכת ומתרחבת של משפחות ב'פרק ב', דהיינו זוגיות שנייה לאחר זוגיות ראשונה שתמה, מעוררת שאלה הלכתית שכמעט ולא נדונה בספרות הפוסקים. מקובל להורות שאישה נשואה מאמצת את מנהגי בעלה בשעת חתונתם,¹ בין לקולא ובין לחומרא.² במאמר זה אבקש לבחון אם עיקרון זה תקף גם ביחס לילדיה מהנישואים הראשונים. לדוגמה, כאשר אלמנה נישאת בשנית, האם ילדיה אמורים לאמץ יחד עמה את מנהגי בעלה החדש שהינו בן לעדה אחרת? והאם דין זה נכון גם ביחס לגרושה שנישאת בשנית?

כדי לבחון את העניין, יש לחזור לטעמים השונים שנתנו הפוסקים לאימוץ מנהגי הבעל בידי האישה בשעת הנישואין, אך עם זאת יש להכיר בכך שדין הילדים עשוי להיות מושפע מגורמים נוספים. ייתכן שיהיה מקום להתחשב גם בגיל הילדים, ולהבחין בין מקרה שבו הם סמוכים לחלוטין על שולחן אימם למקרים שבהם הם חולקים את זמנם בין שני הוריהם הביולוגיים במסגרת משמורת משותפת. כאמור, נתחיל בדברי הפוסקים בהסבר דין אימוץ מנהגי הבעל על ידי אשתו. אנו מוצאים ביחס לכך כמה הסברים שונים.

"ההולך ממקום למקום"

לדעת הרב משה פיינשטיין (אגרות משה אור"ח א, קנח) חיובה של אישה לאמץ את מנהגי בעלה נעוץ בכך שעם נישואיה היא נידונה כדין אדם המעתיק את מקום מגוריו למקום

1. הפוסקים נחלקו בשאלת הרגע המדויק שממנו ואילך האישה מתחייבת במנהגי הבעל. במעדני שלמה (עמ' סו) כתב שהדין נוהג "משעת כניסתה לחופה, אפילו קודם שנכנסה לביתו". והוסיף שכן משמע באגרות משה (אור"ח א, קנח), וששמע כן גם מר"י צדקה. ואילו בשו"ת מנחת יצחק (ד, פג-פד) כתב להיפך, "דאינו נוהג אלא משעה שנכנסת לביתו ולא משעת כניסה לחופה". ואמנם המעיין בסוף דבריו שם יראה שכתב כן ביחס למקרה שבו נישאת בעירה, ובני הזוג טרם עברו לביתם. אך כששניהם מאותה העיר, הוא מודה שחומרות הבעל חלות עליה קודם הכניסה לביתם. ראו עוד במאמרו של הרב נועם ברנפלד, 'מנהגי אישה אצל בעלה', שבילין 11.

2. בשו"ת שרגא המאיר (ב, לה) טען שהאישה מאמצת את מנהגי הבעל רק להחמיר ולא להקל, ש"עולה עמו ואין יורדת עמו" גם בענייני רוחניות. אמנם בתשובה מאוחרת יותר (ז, קלח) טען שעל אף שהבעל אינו יכול לכופה לאמץ את קולותיו, אם תרצה בכך – מותר לה לאמץ את קולותיו מדין 'ההולך ממקום למקום', שמותרת להתנהג כמנהג מקומו החדש.

חדש, שנדרש לנטוש את מנהגיו הקודמים ולאמץ את מנהגי מקומו החדש, וזאת "בין לקולא בין לחומרא, כמפורש ביו"ד סי' רי"ד". וכ"כ השולחן ערוך שם, ש"הבאים מחוץ לעיר לדור שם – הרי הם כאנשי העיר, וחייבים לעשות כתקנתה". האגרות משה קובע שכך דינה של אישה הנישאת, מכיוון ש"אין לך 'הולכת ממקום למקום' גדול מזו", שכן בעוד שאדם שמחליט מרצונו להעביר את מקום מגוריו למקום חדש, חופשי להחליט מחדש כל אימת שירצה לקום ולעבור למקום נוסף, אישה שעוברת לגור בבית בעלה אינה חופשיה באותה מידה, שכן נישואיה עמו מחייבים אותה לגור בביתו, וכלשונו: היא "משועבדת לבעלה להיות בביתו..." (ו)צריכה להיות בביתו דבעל".³

לאור דבריו אלה, נדמה שאין מקום לחלק עקרונית בין דין האם לדין ילדיה המתגוררים עמה ונסמכים על שולחנה. כשם שהאם עוברת לבית בעלה ונידונה משום כך כמי ש"הולך ממקום למקום", כך גם דינם של ילדיה העוברים עמה. ואמנם הילדים אינם משועבדים כמותה, ואינם מחויבים מן הדין להימצא בבית אביהם החורג,⁴ אך מעברם זה לא גרע מכל מעבר ממקום למקום.

ראו תוספות עירובין (מא, א, ד"ה 'מבני') שר' אליעזר בר' צדוק התגורר יחד עם בני משפחת אמו, ועל כן נהג כמנהגיהם.⁵

3. וחזר והדגיש שמדאורייתא "מקומה להיות אצל הבעל", ו"שזהו עיקר הנישואין, שנמסרה להבעל להיות בביתו". וחזר על דבריו בתשובה נוספת (שם, אה"ע א, נט) ש"מוכרחת מחיובי אשה לבעלה להיות דוקא בביתו, ובמקום שרוצה הבעל לדור", ועל כן נוהגת כמנהגיו "בין לחומרא בין לקולא". וכן כתב בשו"ת יביע אומר (ח"ה או"ח לז), "שדינה כהולך ממקום שנהגו להחמיר למקום שנהגו להקל, ואין דעתו לחזור". אלא שבהמשך כתב "שאם לא תאמר כן – בטל שלום הבית, שיהיו חלוקים בעיסתם... שהדבר עלול לגרום מחלוקת בין בעל לאשתו", וזו כבר טענה אחרת שעומדת בזכות עצמה, כפי שנציין להלן. את ההבנה הזו שנידון דין נסמך על דין ההולך ממקום למקום הזכיר גם בשו"ת מנחת יצחק (ד, פג), וצירף לכך את הסברה שאם הבעל מקפיד שאשתו תאמץ את מנהגיו, הרי שמתחייבת בכך מדין 'אישה כשרה עושה רצון בעלה', וכדברי הרמב"ם (אישות טו, כ) ש"תעשה כל מעשיה על פיו, ויהיה בעיניה כמו שר או מלך...".

4. ראו דברי הרב אליהו בקשי דורון (שו"ת בנין אב ה, כט), שחילק בין האישה, שמחויבת מצד נישואיה לגור בבית בעלה, לבין בתה ש"אינה תלויה בדבר פרט לרצונה ודעתה". והוסיף שהבת – "קרוב לודאי שתנשא בעוד שנים מספר, ותלך למקום אחר. מעתה, כיון שכבר עברה הבת את גיל המצוות, ונהגה בגדולתה כמנהג אבותיה, אינה יכולה לשנות מנהגה, שלא ברור ששינתה מקומה ואין דעתה לחזור".

5. ראו בספר אור המועדים לרב זלמן נחמיה גולדברג (עמ' שיט) שכן הדין בחתן העובר לגור בבית חותנו, שצריך לנהוג כמנהגי הבית, וראו עוד בשו"ת אמרי יעקב (ב, נד), שהרב יעקב מאיר שטרן הסתפק בזה, וכתב שמסברה יש לומר "שאדם נושא אשה ונכנס לבית חמיו... נחשב לשינוי מקום... דהרי מאין ואילך סמוך הוא על שלחן חמיו, ובפרט בשבתות ויו"ט". אך מנגד, כתב שלא מצא כן בדברי הפוסקים (מעבר לעדות שהביא על רב מטשיבין שהורה לאכול שוריה בפסח בבית חמיו, מכח דברי התוס' בעירובין הנ"ל). וראו מסקנתו של הרב שטרן, שהורה (בעניין קרוב) שיש לחתן האוכל בבית חמיו להיזהר מפני המחלוקת, ועל כן אין לו להימנע מאכילה מכשרויות שאפשר לסמוך עליהן מצד הדין, אף שרגיל להדר לעצמו ולהחמיר שלא לאכול. ואינו צריך להתרת נדרים, שכן "הוא נגד דרכי שלום, ועלול להביא לאיבה ושנאה".

שיעבוד אישה לבעלה

הסבר אחר מצוי בדברי הרב שלמה זלמן אוירבך. הרב אוירבך הטעים את חובת האישה לאמץ את מנהגי בעלה כהמשך ישיר לשיעבוד האישה לבעלה. לדעתו, שיעבוד האישה לבעלה אינו הגורם לכך שעליה להימצא בביתו באופן שמחיל עליה דין 'העובר ממקום למקום', אלא שעצם השיעבוד לבעל מחייב אותה לנהוג כמותו בכל עניין: "דכיון שמשועבדת לשמשו – נוהגת כמותו לכל דבר".⁶

לאור זאת, טען הרב אוירבך שבסמכותו של הבעל למחול לה על שיעבודה, ולתת לה רשות להמשיך לנהוג כמנהגה הראשון גם אחר נישואיה, ש"כיון שעיקר הדבר תלוי הוא מפני השעבוד לבעל, רשאי הבעל – אם רצונו בכך – למחול על שיעבודו כדי שתמשיך האשה לנהוג כבית אביה" (הליכות שלמה ניסן-אב, עמ' צא).⁷ והעיד ש"מעשים בכל יום שהבעל מוחל לאשתו שתמשיך להתפלל בנוסח שהיא רגילה בו". אמנם יש מקום להעיר שהדבר הוא כבר בגדר 'מנהג מדינה', ושעל דעת כן נישאת האישה, וממילא אפילו אם יצהיר הבעל שאינו מוחל, ייתכן שאין הסמכות עוד בידיו.⁸

על פי הסברו של הרב אוירבך, אין מקום לומר שגם ילדיה של הנישאת בנישואים שניים יאמצו את מנהגי בעלה, אף שנסמכים על שולחנה, שכן הם אינם משועבדים לו כלל.

6. כך סיכם הרב פריד את דעתו של הרב אוירבך בספריו "יו"ט שני כהלכתו" עמ' שכב; מעדני שלמה עמ' סה – סו. משם צוטטו הדברים בספרי הליכות שלמה, תוך השמטת המילה "לשמשו", ראו: הליכות שלמה ניסן-אב, עמ' צא; הליכות שלמה תפילה, עמ' ו. בספר הליכות ביתה (עמ' רנח), הביא אחיינו של הרב אוירבך את דברי דודו בלשון מעט אחרת, וכך סיכם את דעתו: "עיקר הטעם (הוא משום) שמשועבדת לבעלה וצריכה לנהוג כמוהו, ואם הוא אינו מקפיד – אינה צריכה להחמיר". והוסיף שלפי זה, לאחר שמתאלמנת – חוזרת למנהג אבותיה. בשו"ת משנת יוסף (יג, קמט) ציין שמדובר בדברים פשוטים, "דכיון שנפקעה מלהיות כפופה לבעלה, הרי זה כאילו חזרה למקומה הראשון". והוסיף שזהו דין האלמנה גם לפי הדעה שאימוץ מנהגי הבעל נובע משום שנחשבת כעוברת ממקום למקום, שכן בעקבות מותו, "כיון שנפרדה ממנו – ממילא חזרה למקומה הראשון". והוסיף שאם מדובר באם המחנכת את ילדיה, והם נוהגים כמנהגי הבעל, הרי ש"קשה לומר שחזרה למנהגה המקורי, דסוף סוף עברה היא בעצמותה לעדה האשכנזית, ומחנכת בניה ובנותיה כמותם, מהיכי יתתי נאמר שחזרה לבית אביה כנעוריה, כשכבר התנתקה מהם".

7. בספר יוסף לקח (עמ' קמו), העיר על דבריו אלו, שבמקום שהאישה אינה משועבדת לבעלה, כגון שזה היה התנאי ביניהם, "לא תצטרך לנהוג כמנהגיו".

8. הרב יעקב אריאל ('מבנה המשפחה המודרנית – השלכות הלכתיות', תחומין כב, עמ' 142) כתב טענה מעין זו בנוגע לחיובה של אישה נשואה לכבד את הוריה. לטענתו, למרות שמבחינה עקרונית אישה נשואה פטורה מציבד הוריה, מכיוון שכיום המציאות היא שהבעלים מחלו לנשותיהם על כך, זהו "מנהג המדינה", ולכן יתכן ש"מעיקר הדין אין היום בסמכות הבעל למנוע מאשתו לכבד את הוריה, כי אדעתא דהכי אישה נכנסת היום לחופה, שבעלה ינהג כמנהג גוברין יהודאין בימינו, שהבעלים מוותרים לנשותיהם לצורך קיום מצות כיבוד אב ואם". וכן נראה שיש לומר גם בענייננו.

אשתו כגופו ושלום בית

אמנם מצינו הסבר אחר, ולפיו אימוץ מנהגי הבעל נובע מכך ש'אשתו כגופו', ומשום כך היא נידונה כמותו, ובלשון התשב"ץ (ג, קעט): "אין ספק שהאשה היא נכללת עם בעלה בכל חיובין, דאשתו כגופו בכל הדברים, ונפטרה מקהילת בית אביה". ברור שטיעון זה אינו יכול לחול כלל על ילדיה של האשה מנישואיה הראשונים, אלא שבתשובתו שם הוסיף התשב"ץ טעם נוסף, שאימוץ מנהגי הבעל הוא "מילתא דפשיטא" שאין בו כל ספק, וזאת מכיוון שלא ייתכן לומר ש"יהיו שנים מסובין על שולחן אחד, חלוקין בעיסותיהן, האסור לזה מותר לזה"⁹.

אכן, תקנות רבות תיקנו חכמים 'מפני דרכי שלום', היות שהבינו שהתורה כולה ניתנה לעשות שלום בעולם.¹⁰ על כן אין להתפלל אם הרצון לשמר את שלום הבית בין בני הזוג הוא שעומד ביסוד חיובה של האשה לאמץ את מנהגי בעלה, אף אם נפטרת משום כך מחיובי בית אביה. והרי מצינו בראשונים, שנימקו שעצם הפטור של כל הנשים ממצוות עשה שהזמן גרמא לא נועד אלא להמעט במחלוקות שבינה לבין בעלה, "כי אלו היתה טרודה לעשות המצוה בזמנה, היה הבעל בלא עזר בזמנים ההם, והיתה הקטטה נופלת בהם..." (כלבו סי' עג).¹¹ בדומה לכך כתב האבודרהם, שמשום כך "פטרה הבורא ממצותיו, כדי להיות לה שלום עם בעלה. וגדולה מזו מצאנו, שהשם הגדול, הנכתב בקדושה ובטהרה, נמחה על המים כדי להטיל שלום בין איש לאשתו" (אבודרהם, סדר תפילות חול, שער שלישי, 'כל ישראל').¹²

כיוצא בזה טען הרב יעקב אריאל ('מבנה המשפחה המודרנית – השלכות הלכתיות', תחומין כב, עמ' 145), שבימינו אין להסביר את אימוץ מנהגי הבעל לאחר הנישואים כדבר

9. הרב אליהו בקשי דורון (בנין אב ה, כט) הציע שלדעת התשב"ץ, שהזכיר שני טעמים אלו (אשתו כגופו, ושלא יהיו חלוקים בעיסותיהם), "גם אם תרצה להחמיר על עצמה ולא לנהוג כמנהג בעלה, אינה רשאית, משום שלום בית".

10. כלשון הרמב"ם בחתימת ספר זמנים ש"גדול השלום, שכל התורה נתנה לעשות שלום בעולם, שנאמר (משלי ג, יז) 'דרכיה דרכי נועם וכל נתיבותיה שלום'. וכפי שהגדיר זאת הכלי חמדה (וזאת הברכה, ד), ש"מבואר מדבריו רז"ל דכל התורה כולה מפני דרכי שלום הוא... והיינו דכל התורה ממש, הן מצוות שבין אדם למקום והן מצוות שבין אדם לחבירו – הן מפני דרכי שלום".

11. בשו"ת אפרקסטא דעניא (ב, קט) הדגיש שמבחינה עקרונית רוצה הקדוש ברוך הוא בקיום מצוות אלה על ידי נשים גם כן, אך הוא דוחה את רצונו "כמו במחית השם ב", כדי לעשות שלום בין איש לאשתו". על פי זה ביאר הדברי יציב ("אורח ה) את מסורת בית אבותיו שאין לאפשר לאישה להדר לקיים מצוות אלו על חשבון שלום הבית, "שלא תתקוטט ויגרם מריבה".

12. ראו את הגדרתו של הרב ברוך שמואל דויטש (בינת המדות, עמ' 99 ואילך), "שכל מה שעושים עבור חולה שאין בו סכנה, צריכים לעשות למען שלום בית – ואולי יותר מזה...". לדבריו, העובדה שהקב"ה מוכן ששמו הגדול יימחה על המים כדי להביא שלום בין בני הזוג, מלמדת שהשמירה על שלום הבית מייצרת מקום להשראת השכינה, ועל האדם להתאמץ לא רק שלא יבואו לקטטה ולגירושין, אלא שיחיה ב"אהבה ואחוה ושלום ורעות עם אשתו". וכדברי החמדת ימים (יום הכיפורים, א, לא) על חובת הזהירות בשלום בית עם אשתו, שכן "בהיות ביניהם שלום – המה מרכבה למקום העליון, שְׁמִינַת שלום הוא המייחד למעלה".

הנובע מדין 'העובר ממקום למקום', משום שבימינו אנו רגילים להתייחס "לרוב המקומות בעולם כעיר שיש בה כמה וכמה בתי דין, ואין איסור 'לא תתגודדו' אם כל אחד נוהג כמנהגו".¹³ אלא רצונם של חכמים להרחיק ממחלוקת וקטטה, שהוביל אותם להורות לאדם לנהוג כמנהג מקומו, הוא שעומד מאחורי אימוץ מנהגי הבעל:

האמת ניתנת להיאמר, שחובת האשה לנהוג כמנהגי בעלה היא בגלל החשש ממחלוקת בבית עצמו. חשש זה כבד אף יותר מאשר החשש ממחלוקת בעיר, שבגללה קבעו חז"ל שההולך ממקום שנהגו מנהג אחד למקום שנהגו מנהג אחר חייב לשנות את מנהגו. נמצא שחובת האשה לקבל את מנהגי בעלה היא משום שלום בית.

בדומה לכך ציין הרב נחום אליעזר רבינוביץ' (שיח נחום א, פח), כי "בציבור של קיבוץ גלויות, וכל שכן באיש ואשתו, אם כל אחד יקפיד על המנהג שלו דווקא – אין לך גורם פירוד יותר מזה. נמצא שכל התועלת של המנהגים מתבטלת והנזק מרובה, כי המחלוקת הורסת כל חלקה טובה".

הרב אריאל המשיך וביאר, שהרצון לשמור על שלום הבית מחייב שיהיה מנהג אחד לשני בני הזוג בענייניהם המשותפים.¹⁴ בדומה לכך הדגיש הרב חיים דוד הלוי (עשה לך רב ו, לז), שהטעמים השונים המובילים לכך שעל האישה לאמץ את מנהגי בעלה, "כולם ממקור אחד נובעים – משום שלום בית". על כן, בכל הנוגע לענייניהם המשותפים, "חייבת היא לקבל עליה מנהגי בית בעלה, בין להקל בין להחמיר". אולם מה שאינו נכנס לגדר זה, יש לומר לגבי הוראה הפוכה: "נראה לי שמבחינה עקרונית, בכל מה שאינו מפריע – טוב יותר שכל אשה בת עדה מסויימת שנישאה לבן עדה אחרת תמשיך בכל מכלל כמנהגי בית אביה, כל זמן שאין בזה הפרעה לחיי הנישואין".¹⁵

13. שמעתי ממור"ר הרב יעקב ורהפטיג שליט"א, שכיום אין האישה נחשבת כמי שמשועבדת לבעלה לעניין זה, משום שנשותינו חשובות ואין כפופות (בדומה למה שכתבו הפוסקים על הסבה בליל הסדר), והדבר משתקף בכך שהבעלות על הרכוש משותפת לשני בני הזוג.

14. נאמן לשיטתו זו, הרב אריאל סבור שחובתה של האישה לנהוג כמנהגי בעלה "אינו אלא בעניינים הנוגעים לשניהם, שבהם צריך אחדות המעשה. אבל במנהגי אבילות של האשה, יכולה להשתתף במסיבה המותרת לספרדים, ואין בזה פגיעה בבעלה". וראו דבריו בשו"ת איתן לדוד (ב, יורה דעה, 20).

15. ולכן, לדעתו אין שום סיבה לחייב אישה ממוצא אשכנזי שתאכל אורז בפסח, אף שיכול לכוף עליה שתבשל עבורו "אם רצונו בכך". וכן כתב בתשובה נוספת (עשה לך רב ח, כ) "שבאופן כללי עניני תפלה ועבודת ה' המסורים ללבו של אדם, הם בגדר דבר שאינו מפריע לשלום הבית, ופשוט שרשאית האשה להמשיך לנהוג כמנהגי בית אביה, ואין בעלה יכול לעכב בידה". וכן הוסיף וחייד בגדר העניין, ש"פשוט ביותר שזה דווקא כאשר יש לבעלה מנהגים ופסיקות הלכה שהוא נוהג בהם למעשה וחיישין למחלוקת", אך אישה דתיה הנישאת ליהודי חילוני ממוצא עדתי שונה תמשיך לנהוג בכל כמנהג בית אבותיה. אמנם אם וכאשר הבעל יחזור בתשובה תצטרך לאמץ את מנהגיו (ראו עוד עשה לך רב, ו, לז).

אמנם הרב אריאל מודה שאין הדבר מסביר עדיין מדוע האישה מאמצת את מנהגי הבעל ולא להיפך: "ועדיין קשה, אם הטעם הוא שלום בית, מדוע לא יוותר הבעל על מנהגיו לאשתו, ולא להיפך?". ביחס לכך מציע הרב אריאל את ההסבר הבא: האב הוא האחראי והמחויב במצוות חינוך הילדים, ולא האם. ממילא, הילדים שגדלים בבית מתחייבים ללכת אחר מנהגי האב, ומשום כך יש לאישה להצטרף אף היא למנהגיו. וכדבריו: "נלענ"ד, שמכיון שחובת חינוך הילדים חלה בעיקר על האב, לכן מנהגי האב הם שקובעים את מנהג המשפחה, ולא מנהגי האם. משום כך, גם על האשה לבטל את מנהגיה, ולא על הבעל".¹⁶

האם שלום בית כולל את כל בני המשפחה?

נראה ברור שטעם זה, שיסודו בהבנה ש'גדול השלום', נכון אף ביחס לילדיה של האישה הבאים עימה ונסמכים על שולחנה. זאת משום שהדאגה לשלום בית לא מתייחסת רק למערכת היחסים המצומצמת שבין איש לאשתו, אלא גם לשלום שבין בני הבית כולם.

תובנה זו מצינו בדברי רש"י, שהסביר ששלום הבית שבגיננו מדליקים את נרות השבת, מכיוון ליצירת שלום בין בני הבית כולם, ולא דוקא בין הבעל לאישה (שבת כג, ב, 'שלום בית'). שכן בשעה שבני הבית מצטערים משיבה בחושך בליל שבת – זהו חיסרון בשלום בית.¹⁷

16. בנוגע לנקודה זו, חלוק עליו אחיו הרב יגאל אריאל. לטענתו, הצורך הוא ליצור מנהג אחיד בבית, אך היות ושני בני הזוג עזבו את מקומם הקודם, ובונים יחד בית חדש, יכולים הם לקבוע את מנהגיהם בהחלטה משותפת. וכשם שיתר ענייני הבית המשותף, דוגמת בחירת מקום המגורים ובחירת הבית עצמו וכו', נחתכים ביניהם בהסכמה, ואין הדבר מביא אותם לידי קטטה ומריבה, כך יכולים הם להחליט יחד על מנהגי הבית המשותפים, ו"אין הנחייה הלכתית עקרונית שמחייבת להעדיף בתוך המשפחה את הבעל על האשה". לדעתו, בני הזוג "יכולים לקבל על עצמם את מנהגו של אחד מהם, או את המנהגים הטובים והראויים בעיניהם משני הצדדים – ושלום על ישראל". אמנם שמעתי ממו"ר הרב יעקב ורהפטיג, שיש לשקול את ההשפעה על שבירת המסורת מדור לדור, ולכן כדאי לאמץ שיטה של אחד מבני הזוג, כדי שהמסורת תמשיך במשפחה, ולא לשלב מנהגים של עדות שונות.

בשו"ת במראה הבזק (ו, כד) העלו כיוון דומה, לפיו "העיקר הוא שיהיה מנהג אחד בבית", ועל כן "כשיש הסכמה בין בני הזוג לנהוג כמנהגי האישה, לכאורה אפשר היה לנהוג כך" (והוסיפו שיכולים הם להצטרף לקהילה הנוהגת כמנהגי האישה, ולקבוע שם את מקומם, ואז מנהגי הבית יהיו כמנהגי הנהוג בקהילתם). בדומה לכך כתב בקצרה גם הרב נחום אליעזר רבינוביץ' בשו"ת שיח נחום (א, פח), ש"אף במנהגים שיש להם השלכה גם לבעל, יכולים שניהם להסכים על מנהג אחיד, כפי שירצו". לדבריו, "כיון שאנו חיים בתקופה של קיבוץ גלויות... ועדיין לא גובשו מנהגי המקום, לפיכך ניתן לקבוע מנהגים מחדש" (אמנם לא מספיק ברור בלשונו שם, אם כתב זאת באופן גורף). וכן ציין בקונטרס דרכי הפסק (עמ' כז), ש"לכאורה במקרה של חשש הפרת שלום בית, יכול הבעל להסכים לנהוג כמנהגי האשה". וכן כתב הרב ישראל זון בבאר ישראל (עמ' פב).

17. בציץ אליעזר (יג, כו) ציין שיש מהראשונים שביארו שהחשש אינו רק שבני הבית יצטערו בחושך, אלא החשש הוא מפני הפרת השלום באופן ממשי, ש"במקום שאין נר – אין שלום, לפי שאדם הולך חֲשֵׁכִים ונכשל,

ואין הדברים נוגעים רק בין בני הזוג וילדיהם, אלא אף בין בני בית המתקבצים יחד תחת קורת גג אחת כתוצאה מזיווג שני. כך מצינו בפירוש בהוראת חכמים לאלמן המבקש להינשא בשנית, וחושש שמא נישואיו עם אישה צעירה יגרמו לקטטה בין ילדיו מנישואיו הראשונים לאלו שמהאישה החדשה. הצורך לדאוג לשלום בבית מוליך למסקנה שעל האדם להעדיף להימנע ממצוות פריה ורביה, ובתנאי שיישמר על ידי זה השלום בביתו (תרומת הדשן סי' רסג).¹⁸

כמו כן, יש מקום להכיר בכך שעם שינוי הערכים שחל במבנה המשפחות, והאיזון שבין הבעל לאישה, אין אפשרות לקבוע כלל ברזל אחיד לכולם. אכן, הרב יעקב אריאל ביקש לדון בהשפעת שינויי התרבות על יחסי הבעל והאישה בימינו, וציין בשנת תשס"ב ש"אין באמתחתי הדלה מענה לכל השאלות המתעוררות. יש בה יותר שאלות מאשר תשובות" (תחומין שם).¹⁹

סיכום ביניים

עיון בטעמים השונים שהוזכרו לכך שאישה מאמצת את מנהגי בעלה, מלמד שלפנינו תפיסות יסוד שונות, שלכל אחת מהן השלכות שונות לענייננו. אם יסוד הדין הוא בכך שהאישה נידונה כמי שעברה ממקום למקום, הרי שיש מקום לטעון שהדברים חלים גם על ילדיה העוברים עמה לבית חדש. לעומת זאת, אם מקור הדין בשיעבודה של האישה לבעלה, הרי שילדיה אינם משועבדים לאביהם החורג, ואינם נחשבים כחלק מגופו. ומנגד, אם יסוד הדין הוא ברצון למנוע מחלוקת וליצור אחדות במסגרת המשפחתית, הרי ששוב מדובר בשיקול שכוחו יפה מבחינה עקרונית לא רק בין איש לאשתו, אלא גם ביחס לילדיה, ואף ביתר שאת כאשר מדובר במשפחה חדשה המבקשת לבנות וליצור יחד הווי משפחתי משותף.

ואז כועס על בני ביתו, וכלשון האורחות חיים. עוד ציין שם, שברש"ש (שבת כג, ב) הציע לפרש בכיוון זה אף את דברי רש"י.

18. ראה שם, שהחשש היה "מקטטה שתהא בין האשה וילדיו". והתרומת הדשן כתב שחשש זה הוא סיבה מספקת לדחות מפניו מצות עשה ב'שב ואל תעשה' (והוכיח כן מדין היבם, שמיעצים לו שלא לייבם אישה שאינה מתאימה לו, כדי שלא יכניס קטטה לתוך ביתו).

19. אמנם ביחס למקרה שבו האם מגדלת את ילדיה, ציין הרב אריאל שיש מקום לומר שהיות שהאישה מחנכת את ילדיה לפי מנהגי בעלה לשעבר, "לכן עליה להישאר במנהגי בית בעלה" (בדומה לדין אלמנת כהן, שממשיכה לאכול בתרומה אם יש לה ילדים). והוסיף ש"אין הכי נמי, אם הבעל מזניח את ילדיו, ואיננו דואג לחינוכם, והאישה היא המגדלת אותם לתורה – יתכן שמנהג האם הוא הקובע, וגם היא יכולה לשוב למנהג בית אבותיה. וצריך עיון".

יש לציין ששאלת חינוך הילדים במשפחה ב'פרק ב', היא מהשאלות העדינות והקשות, שדורשות רגישות רבה מצד כל המעורבים, וסייעתא דשמיא מרובה, ואכמ"ל.

עם זאת, נדמה שיש מקום למחשבה נוספת, שמביטה על העניין כולו מכיוון מעט שונה, והוא טובת הילד במציאות חייו המורכבת.

טובת הילד ושלומו הפנימי

בבואנו להכריע כיצד הצורך בשמירת השלום משפיע על חיובי הילדים שאינם נישאה בשנית, עלינו להציב לנגד עינינו בראש ובראשונה את טובתם של הילדים עצמם. עלינו לשקול מה יאפשר לילד לגדול בצורה נאותה ושיהיה לו שלום עם עצמו ושלוח פנימית בתוכו. ואכן, כבר לימדונו חכמים שהכלל "גדול השלום" לא נאמר רק על השלום שבין האדם לסביבתו ולבני ביתו, כי אם גם על האדם עם עצמו. השלום אינו רק בין אדם לסביבתו, אלא תחילה וראש זקוק אדם לשלום בתוכו פנימה.

משום כך מצוות הדלקת נרות שבת, שהינה משום שלום בית, מתקיימת אף אצל אדם המתגורר בדירה לבדו. שכן, כפי שמסביר הרב מרדכי אליהו, "אין הכוונה בטעם של 'שלום בית' רק שלא יריב עם אשתו, אלא שגם לא יצטער ויכעס על עצמו", "וזהו שאומר הפסוק (איכה ג, יז): 'ותנח משלום נפשי', משמע שלום גם עם עצמו" (שו"ת מאמר מרדכי ד, יב). ואין מדובר בשיקול שהוא בבחינת נספח וטפל לעיקר, כי שלומו הפנימי של האדם הוא היסוד שעליו נסמך בניין השלום כולו.²⁰

ממילא, גם במקום שבו רצון האב החורג או רצונה של אם הילד יטו לכיוון אחד, המשקל העיקרי צריך להיות נתון לשיקול טובתו של הילד עצמו, להחלטה שתטיב עמו ותעזור לו למצוא את מקומו ושלוחות הפנימית בתוך בית שקירותיו זעים ונדים סביבו.

יש לציין שמצינו מעין זה מפורשות בשיקולי בית הדין בדיון סביב שאלת המשמורת על הילדים במקרי גירושין, אלמנות וכדומה. הכלל העיקרי שלאורו בית הדין שוקל את שיקוליו הוא ש"הכל תלוי בראות בית דין, באי זה מקום יש תקנה לולד יותר" (שו"ת הרדב"ז א, קג). הדיונים אינם שוקלים רק את זכויות ההורים או את טובתם, אלא פועלים גם כ'אביהם של יתומים'; מעייניהם נתונים להערכת טובתם הגשמית והרוחנית של הילדים, והם אינם מביטים על הילדים כעל רכוש שיש להורים זכויות בו.²¹

20. כך היה הרב שמואל ואזנר רגיל לדרוש, שברכת כהנים מסתיימת במילים "וישם לך שלום", כאשר הפירוש "הפשוט והעיקרי" של הברכה הוא שהאדם יזכה לשלום עם עצמו, שכן השלום הפנימי הוא הוא "כלי מחזיק ברכה" של כל הברכות. כך נכדו מביא מפיו בספר ידות הבית (א, עמ' רטו). וכבר דרש החתם סופר בכיוון זה, וכתב שהשלום ש"בתוך גופו של אדם ומחשבותיו", הוא המוביל לשלום שבינו לבין סובביו (תורת משה במדבר, עמ' כה). וכ"כ הרב מנחם בן ציון זקס (מנחם ציון ב, עמ' קלב), שהשלום הפנימי, ש"לתוך תוכה של נפש היחיד בינו לבין עצמו", הוא פסגת הברכות, ובלעדיו יתר הברכות "לא תועלנה לו כלום".

21. הרב אליעזר גולדשמידט (עזר משפט סי' א), האריך להוכיח מדברי הראשונים שיסוד ההלכה בקביעת

וכך גם בענייננו. הילד איננו גל-עד של האב שנפטר או התגרש, ואיננו רכושם של הוריו שיעשו בו כרצונם. המחשבה העיקרית צריכה להיות טובתו של הילד, בריאות נפשו ושלומו הפנימי.

ממילא, יש מקום לתת לילד להכריע מה טוב עבורו. ייתכן בהחלט שגילו של הילד ישפיע בצורה חזקה: אינו דומה נער בן חמש עשרה לילד בן שמונה שאמו מתחתנת מחדש, ושני מקרים אלו שונים מילד בן שנה, שאינו זוכר כלל מציאות אחרת. לדוגמה, במקרה שבו הילד רואה את עצמו כמי שממשיך את אביו שנעדר, ומעוניין לדבוק במנהגיו, הוא ינהג באופן המתאים והנובע מכך (כמובן, במקרה כזה עליו להתחשב במנהגי בית אמו החדשים, ולא לגרום לחיכוכים מיותרים, וכדין חתן המבקר בבית חמיו). ואילו במצב שבו הילד מתייחס לאביו החורג כאל אביו לכל דבר, תינתן לו הרשות לאמץ את מנהגי אביו החורג, שהרי באמת אמרו חכמים (סנהדרין יט, ב) כי "כל המגדל יתום בתוך ביתו, מעלה עליו הכתוב כאילו ילדו".²²

בדומה לכך כתב הרב שלמה זלמן אוירבך, שאף שלכתחילה נכון שחוזר בתשובה ינהג כמנהג אבותיו, בכל זאת "אם הוא קשור לרב ולסביבה שהצילו אותו והחזירוהו למוטב, רשאי להתפלל כמנהגם, דרואה אותם כאילו הם ילדו אותו" (הליכות שלמה תפילה, עמ' ע). וכן כתב ביביע אומר (ח"י או"ח ט) בנוגע לחוזר בתשובה, שהוא "קטן שנולד דמי לענין זה", וש"כבר אמרו (סנהדרין יט, ב): כל המלמד את בן חברו תורה – כאילו ילדו...", "ולכן, מכיון שהחכם שלימדו תורה והכניסו תחת כנפי השכינה, הוא עצמו נוהג בכל דבריו כדעת מרן שקבלנו הוראותיו... כמעשהו ממנו יהיה".²³

בפרט הדבר אמור כאשר האם התחתנה עם אדם הממשיך לקהילה חסידיית, שאם הבן רוצה לנהוג בכל כמנהג אביו החורג, אינו שונה בכך מכל אדם המבקש

משמורת על הילדים הוא החובה לחזר אחר טובת הילדים, ולא זכויות ההורים בילדיהם. לדבריו, "אין הבן או הבת חפץ לזכויות אב או אם, ואין כאן זכויות לאב או לאם; רק חובות עליהם ישנן כאן... ובבוא בית הדין לקבוע בדבר מקומו של הילד... רק שיקול אחד נגד עיניו, והוא – טובתו של הילד אצל מי תהיה, ובאיזו אופן תהיה, אבל זכויות אב ואם – זכויות כאלו לא קיימות כלל". וכדברי הרב אלישיב (קובץ תשובות ב, קיד), ש"כל דיון בהחזקת ילדים, היא לא זכות האב או זכות האם, אלא טובת הילדים". וכהערת הרב הרצוג (פסקים וכתבים, אבן העזר עמ' תקכב), "שלא מצינו בפוסקים שבעניינים הללו מתחשבים ברחמנות על ההורים... שהעיקר הוא טובת הילד".

22. בספר בירורי חיים (ח, עמ' ח) כתב ביחס לאישה שנישאת בשנית, שאין לדרוש ממנה להאכיל את בנה (מנישואיה הראשונים) מאכלים שונים מיתר בני הבית, ו"אי אפשר להטיל עליה עול כזה לנהל שני מטבחים", ומשום כך יש להתיר לבנה לנהוג כמנהגי אביו החורג. והוסיף ש"ממילא עתה הוא בטל לכל מנהגי אביו חורג, ודומני שזה גם יותר בריא לנפשו של הנער, שהוא (בעל אמו) אביו לכל דבר". מעין זה כתבו בדין החוזר בתשובה, שאלו שהחזירו אותו בתשובה "הם לגבי זה כאבותיו, ומאחר שנמצא בחברתם ומרגיש אצלם קירבה כאבא, חייב לנהוג כמותם דוקא". וזאת אף אם אבותיו היו מעדה אחרת (תשובות והנהגות א, שנד).

23. יעוין בדבריו בנו בעין יצחק (ג, עמ' שלה), ובילקוט יוסף (פסח ב, עמ' 502), שלא כן דין ספרדי שחזר בתשובה אצל רבנים אשכנזים.

להצטרף לחסידות ולנהוג כמנהגיה, שנידון כמי ששינה מקומו למקום אחר, ונוהג כמנהג מקומו החדש, "ואינו צריך לחשוש כלל למנהגי אבותיו". ראו על כך בשו"ת השלוחים (א, עמ' שסו-שסח) ובספר 'ומקרב בימין' (ב, סי' ג).

מנהגי הילד במשמורת משותפת

עוד יש להעיר, שייתכן שטובת הילד היא לא לקבוע עבורו מנהג אחד קבוע. במקרה שבו הילדים נעים בין בתי הוריהם ונמצאים במשמורת משותפת, כגון אצל אב אשכנזי ואם שנישאת מחדש לספרדי, ייתכן שטובתם תהיה לנהוג בכל רגע נתון כמנהגי הבית שבו הם נמצאים. כלומר, בהיותם בבית אביהם ינהגו כמנהגיו, ובהיותם בבית אמם ינהגו כמנהגי ביתה.

ואף שהדבר נשמע מחודש, כבר מצינו מעין זה. הרב שטרנבוך כתב ביחס לבני ישיבות ספרדיים שלומדים בישיבה אשכנזית, שלא ניתן לסגור בפניהם את דלתות הישיבות האשכנזיות ולאסור עליהם לאכול שם מפאת הבדלי הפסיקה בנוגע לבישול עכו"ם. אלא בהיות הבחור מצוי בין כתלי הישיבה, אזי "בדבר שאפשר לו לנהוג כמנהג אבותיו, כמו נוסח התפלה ושאר מנהגיו הפרטיים", ימשיך במנהגי משפחתו, ואילו "במה שאי אפשר לו לנהוג כמנהג אבותיו, נראה שרבותיו נחשבים כאביו, ויכול לנהוג כמנהג רבותיו כשקבוע אצלם". אך "כשלא נמצא בפועל בישיבה, ימשיך לנהוג כמנהג הספרדים" (תשובות והנהגות ה, רנא).²⁴

לדברי הרב שטרנבוך השיקול הבלעדי שצריך לעמוד לנגד עיניו של בחור בישיבה הוא היכן יתקדם בצורה הטובה ביותר, ואין לו להתחשב בהבדלי המנהגים, שכן "חומרא כאן – קולא היא, כמו שכתבתי. וצריך לבחור את המקום שלדעתו יכול ללמוד טפי, וזוהי עושה נחת רוח ליוצרו וטובה לעצמו".

בדומה לכך בענייננו, במקרה שבו עמידה על מנהג אחד תוביל לאיבה ולחשש קטטה, ואפילו אם ברור הדבר שאין לחשוש לקטטה, אלא שעמידה על מנהג שונה ממנהג האב החורג תוביל לתחושת פירוד וריחוק, ולא יותר מכך, עדיין טוב להורות לבן שינהג בכל אחד מבתי הוריו כמנהגי אותו הבית, למען יתקיים השלום – שכן חומרא בשמירת המנהג אינה אלא קולא בהשכנת השלום.²⁵ אמנם כאשר האב החורג

24. ראו בילקוט יוסף (פסח ב, עמ' 502) שתמה על דבריו, וכתב בחריפות יתירה שאין אלו כי אם "סברות מחודשות כדי שהכל יעשו כמותם", ואף ייחס את הדברים לזלזול במנהגי הספרדים, וכתב ש"פשוט שחלילה לומר לבחורי ישיבה ספרדים שעליהם לשנות ממנהגיו בהלכה מחמת איזו סיבה".

25. שכן מצינו שמשום איבה, וכדי להימנע ממחלוקת, אמרו חכמים שיש לאדם לאכול ממאכלי בעל הבית, ש"מי שנהרג מפת של עובד כוכבים, ואוכל עם אחרים שאינן נזהרים – מותר לאכול עמהם כה, משום איבה וקטטה" (שולחן ערוך יו"ד קיב, טו). וכבר העיר הרב יוסף אפשטיין שאין מדובר שם בחשש שהדבר יוביל ל"קטטה ומחלוקת, שנאה ותחרות", שהרי ברור לכל מדוע נמנע מלאכול, אלא שחכמים תיקנו בכך עצה

הוא אדם גדול ובעל מידות טובות במיוחד, אפשר לייעץ לו להתחשב במנהגי בני החורגים, ואף להתאים את מנהגי הבית למנהגי אביהם להם התרגלו. אך זוהי מידת חסידות שאינה מידת כל אדם.²⁶

סיכום

הדיון שלפנינו מלמד כי שאלת מנהגיהם של ילדים בזוגיות שנייה של הוריהם, כמעט שלא נידונה בדברי הפוסקים, ולכן נדרש לברר את טעמי ההלכה ויסודותיה, ומתוכם לבחון את היישום המתאים למציאות המורכבת והמתרחבת. העיון מלמד כי אין מקום לקבוע כלל אחיד לכל המקרים והמשפחות. גיל הילדים, מערכת יחסיהם עם הוריהם, והאופי המסוים של כל משפחה ומשפחה, עשויים להשפיע על ההכרעה ההלכתית, ועל הניסיון לקבוע כיצד ראוי להורות לכל משפחה לפי נסיבותיה, כאשר במרכז השיקולים צריכה לעמוד הבטחת טובתם הרוחנית והנפשית של הילדים.

לקרב את השלום, ולמנוע אף איבה קלה "של פירוד וריחוק" בלבד, ש"אף משום זה תיקנו מה שתיקנו" (מצוות השלום, עמ' 103).

26. ראו דברי הרב אליהו בקשי דורון בנידון (בנין אב ה, כט): "עצתי שנכון יעשה הבעל, שתפקידו לגדל הבן והבת, אם ישתדל שלא לאכול קטניות בביתו בפסח, כדי שתרגיש האישה בנוח עם בניה".

